

Boekbesprekingen

Adam Zamoyski, *Rites of Peace. The Fall of Napoleon & the Congress of Vienna* (Londen: HarperPress, 2007) ISBN 978-0007197576, € 42,95.

Op een bal tijdens het Congres van Wenen in 1814 trof Tsaar Alexander een gravin wier echtgenoot met een andere dame was gaan dansen. 'Uw echtgenoot lijkt u te hebben verlaten,' sprak de Tsaar: 'Het zou me veel plezier doen als ik zijn plaats een tijdje zou kunnen bezetten.' Waarop de gravin antwoordde: 'Wat denkt u dat ik ben, een provincie?'

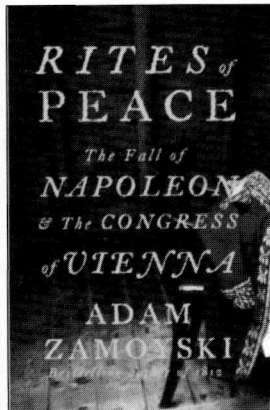
Deze anekdote omvat internationale politiek, de zeden en *bon mots* van monarchen en edellieden, en de feesten waar ze vermaak zochten ten tijde van het Congres van Wenen. Het verhaal is ontleend aan de nieuwe studie van Adam Zamoyski, *Rites of Peace. The Fall of Napoleon & the Congress of Vienna*. Het Congres van Wenen toonde aan dat diplomatieke onderhandelingen en samenwerking een alternatief kunnen vormen voor oorlog om conflicten te beslechten. Tegelijkertijd zette het Congres, zoals bekend, een hiërarchisch en conservatief wereldbeeld van het *Ancien Régime* voort. De

aanpak van Zamoyski is nieuw, omdat hij een breed opgezette, algemene geschiedenis geeft van de gebeurtenissen rond het Congres. Hij begint bij de terugkeer van Napoleon bij Parijs na zijn desastreuze veldtocht naar Rusland in 1812 en eindigt met het Congres van Verona in 1822. Zamoyski schetst tot in detail het grote pokerspel dat door de onderhandelaars van de grote mogendheden werd gespeeld,

met op de achtergrond de bijna voortdurende dreiging van Napoleon. Daarnaast laat hij het rijke leven rond het Congres zien.

Het Congres moet een uitzinnige periode zijn geweest voor Wenen. Iedere dag kon de armste sloeber op straat de belangrijkste vorsten van Europa voor zijn neus zien passeren. Bovendien

moest een circus van tienduizenden diplomaten, onteigende prinsen en edellieden, hovelingen, bedienden en lijfwachten tijdelijk onderdak zien te vinden in Wenen. De onderhandelaars die elkaar overdag met alle middelen probeerden de loef af te steken, vonden vrijwel ieder etmaal afleiding in feesten, recepties, diners, winkelen, jachtpartijen en concerten, zelfs wanneer het Congres dreigde te

verzanden in oorlog. Met verve doet Zamoyski verslag van de festiviteiten. Niet alleen geeft hij een beeld van de cultuur van de vorstenhuizen en adel, maar hij laat ook de invloed op de onderhandelingen zien: door feesten uitgeput, waren sommige spelers dagenlang afwezig van het Congres. Zonder dergelijke informatie zou het boek een stuk dunner zijn geworden, maar ook minder kleurrijk.

Op het Congres van Wenen maakte een handjevol vertegenwoordigers en vorsten van de grote mogendheden de dienst uit, zonder zich al te veel te storen aan de wensen en claims van mindere goden. Zamoyski toont de karakters en drijfveren van de hoofdrolspelers, zoals tsaar Alexander, die God aan zijn zijde meende te hebben (het fenomeen is kennelijk van alle tijden); Castlereagh, de minister die het geïsoleerde Groot-Brittannië weer in de diplomatie bracht; Metternich, de conservatieve staatsman die het Congres voor lange tijd naar zijn hand wist te zetten; de geslepen Talleyrand, die uiteindelijk het grootste deel van zijn werk vernietigd zag door de nalsleep van Napoleons Honderd Dagen. Zamoyski toont hen aan de hand van egodocumenten, een type bron dat hij eerder al met succes gebruikte in zijn epische studie *1812. Napoleon's Fatal March on Moscow* (2004). Met behulp van bewaard gebleven brieven en rapporten van de geheime politie doet Zamoyski uitgebreid verslag van de verwikkelingen op het erotische vlak - de meeste deelnemers aan het

Congres, zo blijkt, vonden vertier bij minnaressen en prostituées. Dat dit voor de loop van het congres niet onbelangrijk was, komt bijvoorbeeld naar voren uit het geval van Metternich. Toen zijn liefde met een ander aan de haal ging, was de grote staatsman wekenlang van slag en zat hij op cruciale momenten tijdens de onderhandelingen in de hoek liefdesbrieven te schrijven.

Hier ligt voldoende materiaal voor een groots opgezet kostuumdrama. Zamoyski slaagt er dan ook als weinig anderen in om een groot verhaal te vertellen. Hij verweeft de onderhandelingen met allerlei subplots van politieke intriges, de machtsspelletjes van de grote mogendheden, de bedelarij van onteigende edellieden, de vele feesten en klaploperij van individuele onderhandelaars en het Napoleontische gevaar. Aan theoretische beschouwingen heeft Zamoyski een broertje dood, hoewel er voor zijn aanpak veel valt te zeggen. Soms dreig je de rode draad te verliezen door de rijke schakering en detaillering. Het boek zou aan overzichtelijkheid winnen met een chronologie van de onderhandelingen en meer schematische kaarten; de verhalende aanpak maakt het lastig om snel even een brokje informatie terug te vinden. Groot is dit bezwaar niet; dit is het soort studie dat je in enkele heerlijk lange leessesies inneemt.

Uiteindelijk is de studie van Zamoyski het portret van een mislukking. Derhalve maakt hij korte metten

met Henry Kissingers studie, *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace. 1812-1822* (1957). Volgens Kissinger vormde het Congres van Wenen het startpunt van bijna honderd jaar vrede in Europa, dankzij diplomatieke onderhandelingen gebaseerd op de 'legitimiteit' van de hoofdrolspelers. Zamoyski geeft drie bezwaren tegen die these. Allereerst merkt hij terecht op dat er geen honderd jaar vrede was in Europa; er waren wel degelijk grote conflicten met veel bloedvergieten. Ten tweede was het systeem van congressen al in 1822 ten einde gekomen. De wensen en gevoelens van verschillende volkeren waren niet aan de orde gekomen, met alle gevolgen van dien. Het conservatieve stelsel in Europa werd opgeschud door de revoluties van 1830 en 1848, om nog maar te zwij-

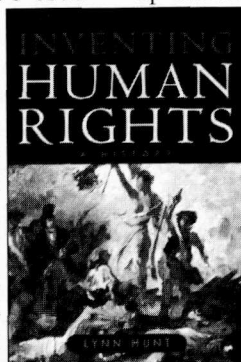
gen over de rest van de negentiende eeuw. Tenslotte meent Zamoyski dat het Congres nauwelijks het stempel van 'legitimiteit' verdient. Kissinger maakt echter vanaf zijn inleiding al overduidelijk dat hij met 'legitimiteit' niet doelt op 'gerechtigheid.' Dat diplomatie en samenwerking een middel vormen om internationale conflicten te beslechten, maakte het Congres van Wenen duidelijk. De manier waarop de diplomatie werd uitgevoerd en de gevolgen daarvan stemmen echter tot nadenken. Mochten er nog mensen zijn die geloven dat internationale diplomatie louter draait om de verwezenlijking van verheven idealen, dan zullen ze na het lezen van Zamoyski's boek van een koude kermis thuis komen.

Rieks Bruins Slot

Lynn Hunt, *Inventing human rights. A history*, W.W. Norton & Company, New York 2007, ISBN 978-0393-06095-9, 272 blz., \$ 25,95.

Tegenwoordig lijkt een internationale rechtsorde zonder universele mensenrechten moeilijk indenikbaar. Sinds ze werd opgesteld in 1948 geldt de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als een morele leidraad waaraan wereldburgers een minimum aantal burgerrechten ontfangen en aan de hand waarvan

misdaden tegen de mensheid worden gedefinieerd. Toch blijkt juist op dit laatste punt – het schenden

van de mensenrechten – dat de schoen wringt. Misdadigers als Milosevic en Taylor ontkenden de legitimiteit van het Internationaal Strafhof, omdat ze mensenrechten ondergeschikt achtten aan het wettige gezag dat ze als regeringsleider bezaten. Dit doet de vraag rijzen, waarop de universalistische pretentie van de mensenrechten gestoeld is en of deze

pretentie wel consequent kan worden uitgedragen.

In haar nieuwste boek wil Lynn Hunt op het eerste gedeelte van deze vraag een antwoord geven, door de achtergrond te schetsen waartegen de mensenrechten verklaringen van 1776 en 1789 tot stand kwamen. Zowel de onafhankelijkheidsverklaring van de dertien Verenigde Staten, als de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens draagt een universeel karakter. Het eerste document spreekt van 'self-evident truths' terwijl de titel van het tweede de hele mensheid adresseert. Dit universele karakter vormt volgens Hunt een belangrijke motor achter de stormachtige ontwikkeling die de mensenrechten na de achttiende eeuw hebben doorgemaakt (blz. 20) en rechtvaardigt de vraag, waar de absolute aspiratie van beide verklaringen haar oorsprong vindt.

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw ontwaart Hunt het ontstaan van een 'taal van de mensenrechten' welke volgens haar wordt gekenmerkt door een sterke nadruk op zowel 'empathie' als 'autonomie' (25, 32). Schrijvers als Richardson (1689-1761) en Rousseau (1712-1778) – gezamenlijk verantwoordelijk voor het leeuwendeel van de literaire bestsellers van hun tijd – hanteerden een stijl waarbij de lezer sterk betrokken raakte bij het verhaal. De gehanteerde vorm was die van de briefroman, waarin de schrijver zichzelf wegcijferde als eenvoudige samensteller en het werk daardoor een sterk gevoel van realiteit

meegaf. Het meest in het oog springende element aan de nieuwe romans was de nadruk op identificatie met de karakters. De lezer krijgt een directe kijk in het gevoelsleven van de, vaak vrouwelijke, hoofdpersonen wier autonomie altijd door een gezagsdrager of ouder wordt bedreigd. Telkens weer weet de moreel superieure hoofdpersoon haar omgeving te overtuigen van het belang van onafhankelijkheid en in contact te brengen met hun innerlijke gevoel. Het sentiment speelt hierbij een sturende en opvoedende rol: wie naar zijn gevoel luistert, blijft trouw aan zichzelf en zal op den duur het geluk vinden.

Veel meer dan een behoefte om te plezieren, spreekt uit deze romans de drang om het lezerspubliek te onderwijzen in het belang en functioneren van empathie en autonomie (56-57). Doordat de romans culturele elite van Europa doordrong van een besef van gelijkheid – iedereen werd immers door zijn of haar innerlijke gevoel geleid – schiepen ze volgens Hunt het culturele klimaat, waarin de mensenrechten konden ontstaan (58). Het accent dat op de eigen autonomie kwam te liggen, weekte de achttiende-eeuwers los uit het bedrukkende gemeenschapsgevoel en maakte mogelijk dat zij zich betrokken begonnen te voelen bij anderen dan zichzelf en hun directe omgeving. Een voorbeeld hiervan is de veranderende opvatting over martelen in de laatste helft van de achttiende eeuw; dit werd niet langer

gezien als een vorm van genoegdoening voor de getroffen gemeenschap, maar als kwetsen en aftakelen van de misdader (97).

De discrepantie met de realiteit onder *het ancien régime* kon bijna niet groter. Terwijl intellectuelen het ideaal koesterden dat zelfs misdadigers individuen met onvervreemdbare rechten waren, bewees de dagelijkse praktijk van radbraken en vierendelen of – evenzogoed: censuur en privilege – dat mensenrechten alles behalve universeel waren. Juist die discrepantie verklaart waarom de revolutionaire regimes zo'n behoefte voelden de mensenrechten te 'verklaren'. Het lijkt misschien op het eerste gezicht overbodig om vanzelfsprekende *natuur*-rechten te proclameren, maar in de ogen van de Franse en Amerikaanse revolutionairen legitimeerde dit juist hun machtsusurpatie. 'L'ignorance, l'oubli ou le mépris des droits de l'homme, sont les seules causes des malheurs publics et de la corruption des gouvernements', zo stelt de Franse verklaring, en de garantie van deze rechten onder het nieuwe regime betekende een radicale breuk met dit verleden. Vanuit dit licht proclameerde men ook meer dan rechten alleen, maar werd de soevereiniteit – en in het geval van Amerika, de onafhankelijkheid – verklaard (116, 121).

Dat de proclamaties dit doel enigszins voorbijstreefden, werd duidelijk toen minderheden als protestanten, joden en later ook de negers hun rechten kwamen opeisen.

Hoewel dit door veel revolutionairen niet was voorzien, leende de bevolgen, universele bewoording van de declaraties zich uitstekend voor de radicale interpretatie, dat de mensenrechten voor iedereen golden. Hunt laat zien hoe de minderheden door middel van pressiegroepen een succesvol beroep deden op de abstracte principes van de declaraties en met deze 'bulldozer force of revolutionary logic of rights' hun mensenrechten afdwongen (160). De ironie wil, dat het tegenovergestelde, nationalistische principe dat het belang van de minderheid ondergeschikt is aan dat van de gemeenschap als geheel, doorslaggevend is geweest voor de wereldwijde verspreiding van de mensenrechten. In de loop van de negentiende - en twintigste eeuw werd de superioriteit – en daarmee het 'recht' op mensenrechten - van de blanke man steeds vaker gelegitimeerd op basis van een racistische biologie en verloor het geloof in de gelijkheid van de mens steeds meer aan draagkracht (179, 186). Pas na de verschrikkingen van het nazi-regime werd duidelijk wat de uiterste consequentie van dit gedachtegoed behelsde en gaf de nieuwe wereldorde (opnieuw) uiting aan haar intentie om te breken met het verleden door in 1948 de Universele Rechten van de Mens uit te vaardigen.

Hunt levert met dit boek een boeiende analyse van de achttiende-eeuwse wortels van ons hedendaagse geloof in individuele mensenrechten. Haar these, dat de universaliteit van

deze rechten werd ingegeven door de hartstochtelijke wens om met een misdadig verleden te breken overtuigd, en niet in de laatste plaats vanwege de actualiteit ervan. In Azië vindt nog op dagelijkse schaal schending van mensenrechten plaats, gelegitimeerd met een beroep op een zogenaamde Oosterse lezing van rechtvaardigheid, waarin het individu altijd moet wijken voor het collectief. Maar ook dichterbij huis doen misstanden in Guantanamo Bay en geheime CIA gevangenis en vermoeden, dat mensenrechten minder universeel gevoeld worden, dan men in het verleden wel heeft beweerd.

Hunt maakt hier weinig woorden aan vuil en volstaat met op te merken dat onze frustratie hierover in ieder geval bewijst dat we de mensenrechten onderschrijven (213-214). Hoewel oprecht bedoelt, speelt cultuurrelativistische twijfel over de 'self-evidency' van mensenrechten de tegenstanders ervan direct in de hand. Het ontnemt ons de mogelijkheid om een vuist te vormen tegen misdadigers als Milosevic en Taylor, en draagt daarmee bij aan de ellende die we in de eerste plaats wilden voorkomen.

Jelte Olthof

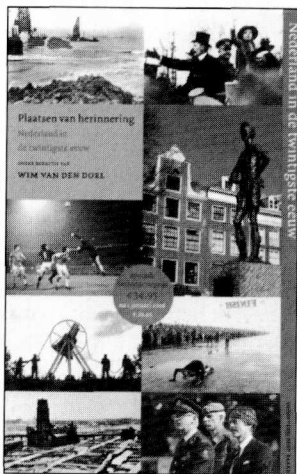
Wim Blockmans en Herman Pleij
eds., *Plaatsen van herinnering.
Nederland van prehistorie tot beel-
denstorm* (Bert Bakker, Amsterdam
2007) ISBN 978 90 351 2989 4, 564
pagina's, € 39,95.

Ook het laatste deel van de serie *Plaatsen van herinnering* is nu verschenen. Of eigenlijk het eerste – het behandelt immers het vroegste verleden van Nederland. En ook dit deel ziet er weer prachtig uit. Schitterende, paginagrote kleurenfoto's van iedere plaats van herinnering en een heerlijk rustige bladspiegel hebben gezorgd voor een zeldzaam mooi uitgegeven

historische reeks.

Deze serie kon niet uitblijven. Het begon natuurlijk allemaal met het succes van Pierre Nora's *Lieux de mémoire* (1984-1992), de serie die

navolging kreeg in een reeks van soortgelijke publicaties in andere landen zoals de driedelige Duitse serie over *Erinnerungsorte* (2001) en nu dan de Nederlandse *Plaatsen van herinnering*. Het grootste verschil tussen *Plaatsen van herinnering* en dergelijke buitenlandse equivalenten is de strikte opvatting van het begrip 'plaats'. Waar in Frankrijk monumenten, perken, vlaggen en wat al niet

meer voor bespreking in aanmerking kwamen, is er in Nederland aan ieder artikel een fysieke plaats verbonden. Een keuze die door de redactie als volgt wordt beargumenteerd: 'de lezer moet ernaartoe kunnen gaan en er moet nog steeds iets te zien zijn'. Een ongelukkige keuze naar mijn idee: voor tal van artikelen blijkt al uit de ondertitel dat de keuze voor een 'echte' plaats niet gewerkt heeft. 'Anderlecht: het Erasmushuis, 1521. Humanisme in de Lage Landen', gaat bijna alleen maar over de levenswandel van Erasmus, de grote humanist van de Lage Landen, en nauwelijks over het huis waar hij verbleef. De plaats is er van ondergeschikt belang; is slechts een kapstok om iets over Erasmus te kunnen vertellen. Natuurlijk geldt deze klacht niet voor alle bijdragen – zoals in iedere bundel loopt ook in *Plaatsen van herinnering* het kaliber van de verschillende bijdragen sterk uiteen.

Deze onduidelijkheid omtrent de rol van de 'plaats' in de *Plaatsen van herinnering* is symptomatisch voor de bundel. Het wordt niet duidelijk wat de lezer nu precies met *Plaatsen van herinnering* aanmoet. Is het nu een reisgids, bedoeld voor een historische speurtocht door de Lage Landen? Nee, want zoals uit het 'geval-Erasmus' blijkt (en dit 'geval' staat niet op zichzelf) zijn sommige plaatsen er uit noodzaak bijgesleept, en op andere valt weer niets te zien. Met *Plaatsen van herinnering* in de hand zouden we er bijvoorbeeld op

uit kunnen trekken naar het Schakenbos, een plaats waar Julius Civilis zijn Bataven met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid *niet* aanspoorde tot een opstand tegen de Romeinen. Of we zouden uitkomen bij een stoeptegels in het fietspad naast de provinciale weg bij Muiderberg, die herinnert aan de moord op Floris V. Bomen en stoeptegels: nauwelijks een garantie voor een historische sensatie.

Maar wat is *Plaatsen van herinnering* dan wel? Ook de algemene inleiding op de reeks, in dit deel opgenomen, biedt geen uitsluitel. Bij een serie die met elkaar tweeduizend pagina's beslaat, heeft hoofdredacteur H. L. Wesseling een inleiding van nauwelijks meer dan zes bladzijden geschreven. En daaruit blijkt dat Wesseling en zijn redactie (bestaande uit slechts vooraanstaande academici) zelf ook geen keuze hebben kunnen maken. Aan de ene kant die reisgids: de plaatsen moeten te bezoeken zijn. Aan de andere kant lijkt het een poging om een verhaal over de Nederlandse geschiedenis te vertellen. De in deze bundel getoonde selectie van plaatsen is: 'het gevolg van een zekere consensus over de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis'. Om weer op Erasmus terug te komen: veel van de plaatsen die behandeld worden zijn symbool voor een bepaalde ontwikkeling. Het vrouwenklooster in Diepenveen staat voor de Moderne Devotie, aan de moord op Bonifatius hangt het verhaal over

de kerstening van de Lage Landen en Wijk bij Duurstede representeert: 'de geboorte van een handelsnatie'. Maar als wij *Plaatsen van herinnering* als een verhaal over de Nederlandse geschiedenis zien, ontbreekt weer de coherentie. De plaatsen zijn eilandjes in de geschiedenis, onderling niet verbonden.

Het grootste slachtoffer van de onduidelijkheid over wat *Plaatsen van herinnering* nu precies is, is wel de herinnering zelf. Deze is bijna helemaal verdwenen. Belangrijkste oorzaak hiervan is de dubbele taak waarmee de redactie de auteurs op pad heeft gestuurd. Enerzijds moeten de artikelen een beschrijving geven van het nationale verelden, anderzijds gaan ze over de vorming van een nationale identiteit, over: 'hoe het canoniseringsproces is verlopen'. Dus een artikel over Ambiorix moet tegelijk gaan over de door Ambiorix geleide opstand van de Belgen tegen de Romeinen, én over hoe Ambiorix tot een nationale held geworden is. Waarbij het eerste in de eerste eeuw vóór de jaartelling plaatsvond, en het laatste twintig eeuwen later. Zoals Wesseling in de inleiding stelt: 'De negentiende eeuw was immers de eeuw waarin veel nationale tradities werden bedacht en uitgevonden'. Daarom zou dit deel van *Plaatsen van herinnering* veel meer over de negentiende en twintigste eeuw moeten gaan dan nu het geval is.

De keuze die Arjen Bosman heeft gemaakt in zijn stuk over Ambiorix

(gekoppeld aan de plaats Tongeren, waar een standbeeld van Ambiorix staat), is representatief voor de meeste andere bijdragen. Van de elf pagina's gaan er tien over de verrichtingen van Ambiorix. De laatste bladzijde gaat over Ambiorix als volksheld in het nieuwe België, en de oprichting van zijn standbeeld in Tongeren. Er wordt met geen woord gerept over de standbeelden die gelijktijdig in Duitsland en Frankrijk werden opgericht voor Arminius en Vercingetorix, die ieder ook een opstand tegen de Romeinen op hun naam hadden staan – toch interessant vergelijkingsmateriaal als men ook het negentiende-eeuwse canoniseringsproces wil onderzoeken. En dat is toch wel het grootste gebrek van *Plaatsen van herinnering*: de bundel gaat niet over herinnering en had daarom beter 'Plaatsen van geschiedenis' kunnen heten. Het gaat over plaatsen waar een gebeurtenis heeft plaatsgegrepen, of waaraan een ontwikkeling of persoon kan worden gekoppeld die van belang is voor de Nederlandse geschiedenis. Het proces van nationale identiteitsvorming en omgaan met de geschiedenis wordt bijna geheel buiten beschouwing gelaten.

Dit negatieve oordeel over de bundel als geheel geldt natuurlijk niet voor iedere afzonderlijke bijdrage. Zo is het artikel van Sandra Langereis over het Valkhof in Nijmegen zeer interessant: het beschrijft de lotgevallen van de keizerlijke burcht, en de (symbool)functie die het heeft

gehad tot op de huidige dag. En daarbij: de nieuwsgierige liefhebber van de geschiedenis zal in *Plaatsen van herinnering* het zijne vinden. Het boek staat immers vol met interessante verhaaltjes en weetjes over bekende en minder bekende episoden uit de Nederlandse geschiedenis. In

combinatie met de prachtige opmaak zal *Plaatsen van herinnering* daarom wel een behoefte vervullen. Maar als serie over plaatsen van herinnering is *Plaatsen van herinnering* geen geslaagde poging.

Pieter Huistra